

ESSZÉK AZ ÚJKORHOZ

1. Mutassa be a Descartes-szövegrészletben felvetett filozófiai problémát!

(Megadott műrészlet: Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*)

De bármennyire is megtévesztenek olykor az érzékek bizonyos kicsiny és távoli dolgokat illetően, talán van sok más ismeretünk, melyekhez semmiféle kétség nem férhet, még ha ugyanezen érzékekből merítettük is őket. Ilyen például az, hogy itt vagyok, a tűzhely mellett ülök, téli ruha van rajtam, kezemmel érintem ezt a papírt, s más effélék. Ugyan milyen alapon tagadhatnánk, hogy maga ez a kéz s ez az egész test az én kezem, az én testem? Hacsak nem vélem magam hasonlatosnak azokhoz az örültekhez, akiknek agyvelejét tönkretette a fekete epe makacs gőze, s emiatt állhatatosan ragaszkodnak ahhoz, hogy ők királyok – legyenek bár koldus-szegények –, vagy ahhoz, hogy bársonyt viselnek – holott meztelenek –, vagy éppenséggel ahhoz, hogy agyagfejük van, hogy teljesen átalakultak tökké, vagy hogy üvegből fűjták őket. De hát ők örültek, s magam is éppennyire esztelennek látszanék, ha mindebből bármit is fölhasználnék példaként saját magamra vonatkozóan.

Ez gyönyörű! Mintha bizony nem volnék ember, ki éjjelente aludni szokott, s kivel álmában megtörténik mindaz – vagy olykor még kevésbé valószínű dolgok is –, ami ezekkel az esztelenekkel ébrenlétükben. Mert valóban, mily gyakran meggyőző a megszokott, éjszakai nyugalom arról, hogy itt vagyok, ruha is van rajtam, s a tűznél ülök, holott valójában ruháimtól megszabadulván takarók közt fekszem! Na de most biztosan éber szemmel figyelem ezt a papírt, nem kókad ernyedten ez a fej, amit most megmozdítok, e kezét pedig meggondoltan és teljes szándékossággal nyújtom ki, s ezt érzékelem is. Ennyire határozott dolgok álmunkban nem fordulnak elő. De hát úgy mondom ezt, mintha bizony már nem is emlékeznék arra, hogy máskor ezekhez hasonló gondolatok is megtévesztettek álmomban! S ahogy ezeket figyelmesebben átgondolom, olyan nyilvánvalónak látom, hogy sohasem tudom biztos jelek alapján megkülönböztetni az álmat az ébrenléttől, hogy elámulok, s már-már szinte maga ez az ámulás erősíti meg bennem azt a véleményyt, hogy álmodom.

De hát rajta, álmodjunk! Ne legyenek igazak még az afféle egyedi cselekvések sem, mint amilyen szemünk kinyitása, fejünk mozdítása, karunk kinyújtása, s talán még az sem, hogy egyáltalán rendelkezünk ezzel a kézzel, s hogy miénk ez az egész test. Mégis, azt azért csak el kell ismernünk, hogy az álombeli képzelgések olyanok, mint bizonyos festett képek, amelyek csakis valóságos dolgok hasonlatosságára jöhettek létre. De ha ez igaz, akkor már azt is el kell ismernünk, hogy legalább ezek az általános dolgok, mint a szem, a fej, a kéz és az egész test, vagyis bizonyos nem képzelt, hanem valóságos dolgok léteznek. Hiszen még a festők sem képesek arra, próbálják bár a lehető legszokatlanabb formájú sziréneket és szatírokat megalkotni, hogy ezeknek minden részét új természettel ruházzák fel, hanem csak különböző állatok testrészeit keverik össze. Vagy ha netán mégis valami olyanra újat gondolnának ki, hogy ahhoz hasonlót már igazán senki sem látott, – ami ilyképpen teljességgel költött s hamis volna –, ha másnak nem, igazi színeknek mégiscsak létezniük kell, amelyekből a képet összeállítják. Ugyanezen az alapon, még ha fel is tesszük, hogy akár az efféle általános dolgok, mint a szem, a fej, a kéz és más hasonló, csupán elképzelt létezők, azt mégis szükségképp el kell ismernünk, hogy léteznek bizonyos más, még az eddigieknél is egyszerűbb és egyetemesebb dolgok, amelyekből – miként igazi színekből – a dolgok valamennyi, gondolkodásunkban található képét – akár igazak ezek, akár hamisak – kialakítjuk.

Ebbe a nembe tartozik, úgy tűnik, a testi természet általában, valamint a hozzá tartozó kiterjedés; azután a kiterjedt dolgok alakja, a mennyiség, vagyis ezeknek a dolgoknak a nagysága és száma, továbbá a hely, amelyben léteznek, fennállásuk ideje és más effélék.

2. Hogyan merül fel a bizonyosság kérdése Descartes filozófiájában?

(Megadott műrészlet: Descartes: *Értekezés a módszerről*)

Minthogy azonban akkoriban csak az igazság kutatásának akartam élni, úgy gondoltam, hogy épp az ellenezőjét kell tennem: el kell vetnem mint feltétlen hamisat mindazt, amiben csak a legkisebb mértékben is kételkedhetem, hogy lássam, nem marad-e végül is valami a meggyőződésemben, ami teljesen kétségbevonhatatlan. Így, mivel érzékeink némelykor megcsalnak bennünket, fel akartam tenni, semmi sem olyan, amilyennek érzékeink mutatják.

S mivel vannak emberek, akik még a geometria legegyszerűbb tárgyaira vonatkozóan is tévednek okoskodásaikban, és hamis következtetéseket vonnak le, azért – magamról is úgy ítélve, hogy éppúgy tévedhetek, mint bárki más – elvettem mint hamisakat mindazokat az érveléseket, amelyeket azelőtt bizonyításoknak vettem. Végül pedig azt gondoltam, hogy ugyanazok a gondolatok, amelyeket ébrenlétünkben gondolunk, álmunkban is jelentkezhetnek, anélkül, hogy ebben az esetben csak egy is közülük igaz volna. Ezért elhatároztam, hogy felteszem, hogy mindazok a dolgok, amelyek valaha is bejutottak elmémbe, nem igazabbak, mint álmaim csalo képei. De csakhamar láttam, hogy mialatt így mindent hamisnak akartam felfogni, szükségképpen kell, hogy én, aki ezt gondoltam, legyek valami. S mivel észrevettem, hogy ez az igazság: gondolkodom, tehát vagyok, olyan szilárd és olyan biztos, hogy a szkeptikusok legtúlzóbb feltevései sem képesek azt megingatni, azért úgy gondoltam, hogy aggály nélkül elfogadhatom a filozófia amaz első elvének, amelyet kerestem. Azután figyelmesen megvizsgáltam, mi vagyok én. Láttam, hogy el tudom képzelni: nincs testem, nincs világ és nincs tér, amelyben vagyok. De azért azt nem tudom elképzelni, hogy magam nem vagyok; ellenkezőleg, éppen abból, hogy azt gondolom, hogy más dolgok igazságában kételkedem, egészen világosan és bizonyosan az következik, hogy vagyok. Ellenben mihelyt csak megszüntem volna gondolkodni, nem volna semmi alapom azt hinni, hogy vagyok, még ha igaz volna is minden egyéb, amit valaha gondoltam.

Ebből felismertem, hogy olyan szubsztancia vagyok, amelynek egész lényege vagy természete abban van, hogy gondolkodik, s amelynek léte nem függ sem valamely helytől, sem valamilyen anyagi dolgotól. Úgyhogy ez az én, azaz a lélek, amely által az vagyok, ami vagyok, teljességgel különbözik a testtől, sőt, hogy könnyebben is lehet megismerni, mint a testet, s még akkor is egészen az volna, ami, ha a test nem léteznék. Ezután általánosságban azt vettem szemügyre, mi szükséges ahhoz, hogy valamely tétel igaz és bizonyos legyen.

Miután ugyanis az imént találtam egy tételt, amelyről tudtam, hogy ilyen, úgy gondoltam, hogy azt is tudnom kellene, miben áll ez a bizonyosság. Észrevettem, hogy ebben: gondolkodom, tehát vagyok, csak egy dolog az, ami meggyőz e tétel igazságáról, ti. az, hogy nagyon világosan belátom: ahhoz, hogy gondolkodjunk, léteznünk kell. Ebből pedig azt vontam le, hogy általános szabályul fogadhatom el: mindazt, amit egészen világosan és egészen határozottan belátunk, igaz; és csak az okoz némi nehézséget, hogy felismerjük, mely dolgok azok, amelyeket határozottan fogunk fel.

(René Descartes: *Válogatott filozófiai művek*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961. 222-224. o.)

3. Miért tartja fontosnak Descartes a módszeres kételkedést?

(Megadott műrészlet: Descartes: *Értekezés a módszerről*)

... de minthogy ez esetben csak az igazság kutatásával akartam foglalkozni, éppen az ellenkezőt tartottam szükségesnek, ti. föltétlenül elvetendőnek ítéltém mindazt, amihez a kételkedésnek csak árnyéka is férhet, hogy lássam, nem marad-e még azután is valami elmémben, ami minden tekintetben kétségbevonhatatlan. Így föl akartam tenni, hogy mert érzékeink néha csalnak, semmi sem olyan, minőnek érzékeink mutatják; s mert vannak emberek, kik még a geometria egyszerű tárgyaira vonatkozólag is eltévednek okoskodásaikban, mindazokat az okadatokat, melyeket azelőtt bizonyításoknak vettem, mint helyteleneket vettem vissza, mert hiszen én is csakúgy megbotolhatok, mint bárki más; végül meggondoltam, hogy amiket éber állapotban gondolok, ugyanazok álomban is agyamba juthatnak, s akkor nem igazak; azért föltettem magamban, hogy bármit, ami valaha eszembe jutott, nem tekintek igazabbnak, mint álmaimnak csaló képeit. De mindjárt azután láttam, hogy míg így mindent hibásnak akartam tartani, én, ki ezeket gondoltam, szükségképpen vagyok valami; észrevevén tehát, hogy ez az igazság: gondolkodom, tehát vagyok – oly szilárd, oly biztos, hogy a szkeptikusok legtúlzottabb föltevésai sem ingathatják meg, arra a meggyőződésre jutottam, hogy bátran elfogadhatom a filozófia amaz első elvének, melyet kerestem.

Azután figyelmesen megvizsgáltam, hogy mi vagyok én; láttam, hogy el tudom képzelni, hogy nincs testem, hogy a világ nem létezik, hogy nem létezik tér, amelyben vagyok; de el nem tudom képzelni, hogy magam nem létezem; ellenkezőleg, abból hogy azt gondolom, hogy minden dolognak az igazságában kételkedem, az következik, mégpedig egészen világosan s bizonyosan, hogy létezem; ellenben mihelyt megszűntem volna gondolkodni, akkor mind a többi, amit képzeltem, igaz lehetne, de okkal nem hihetném, hogy létezem; ebből láttam, hogy szubsztancia vagyok, melynek egész lényege vagy mivolta abban áll, hogy gondolkodik, s melynek léte nem függ se valamely helytől a térben, se valamely anyagi dologtól, elannyira, hogy az az én, azaz a lélek, mely által az vagyok, ami vagyok, egészen más valami, mint a test, sőt hogy könnyebben is megismerhető nálánál, s még akkor is egészen az volna, ami, ha ez a test nem léteznék is.

Ezután általánosságban szemügyre vettem, mi szükséges ahhoz, hogy valamely tétel igaz s bizonyos legyen; minthogy ugyanis most egyet találtam, melyről tudtam, hogy az: azt hittem, hogy most azt is tudnom kellene, miben áll ez a bizonyosság. Észrevettem, hogy ebben: én gondolkodom, tehát vagyok, csak egy van, ami e tétel igazságáról meggyőző, ti. egészen világosan átlátom: ahhoz, hogy gondolkodjunk, léteznünk kell, ebből pedig azt következtetem, hogy általános szabályul fogadhatom el: mindaz, amit egész világosan és elkülönítetten belátok, igaz is; és csak az jár némi nehézséggel megtudni, mely dolgok azok, melyeket világosan és elkülönítetten belátunk.

4. Milyen filozófiai kérdést vizsgál Locke az *Értekezés az emberi értelemről* alább olvasható részletében?

II. könyv

I. FEJEZET

2. §. *Minden idea érzékelésből vagy eszmélődésből (reflexion) származik.*

Tegyük fel tehát, hogy az elme, ahogy mi mondjuk, fehér lap, amelyre semmi sincs írva, ideák nélkül való. Hogyan telik meg? Hogyan válik birtokosává annak az óriási tárháznak, amellyel az ember szorgos és korlátlan képzelete ajándékozza meg majdnem vég nélküli változatosságban? Honnan veszi mindehhez az észnek és a tudásnak anyagát? Erre egyetlen szóval felelek: tapasztalásból; ezen alapul minden tudásunk; és végeredményben ebből is származik. Külső, érzékelhető tárgyakra vagy elménk belső műveleteire irányított megfigyelésünk saját észrevevésünk és eszmélődésünk (reflexion) révén látja el értelmünket a gondolkodásnak mindezzel az anyagával. Ez tudásunk két forrása; minden birtokunkban lévő és minden természetszerűleg birtokunkba vehető idea ezekből fakad.

3. § *Az érzékelés tárgyai: ideáink egyik forrása*

Először: érzékeink egyes érzékelhető tárgyakkal jutnak érintkezésbe, s a dolgokról az elmének különböző határozott észrevevéseket szállítanak ama különböző módoknak megfelelően, melyekkel a tárgyak rájuk hatnak: így jutunk a sárga, a fehér, a meleg, a hideg, a lágy, a kemény, a keserű, az édes ideáikhoz és mindazokhoz az ideákhoz, amelyeket érzékelhető tulajdonságoknak nevezünk. Amikor ezekről azt mondom, hogy az érzékek szállítják őket az elmének, úgy értem, hogy az érzékek a külső tárgyaktól szállítják az elmének azt, ami benne azokat az észrevevéseket kelti. A birtokunkban levő ideák legtöbbször eme gazdag forrását. Ami teljesen érzékeinktől függ és rajtuk keresztül vezet az értelemhez, érzékelésnek nevezem.

4. §. *Elmének műveletei: a másik forrásuk*

Másodszor: a másik forrás, amelyből a tapasztalás az értelmet ideákkal látja el, saját elménk bensőnkben végbemenő műveleteinek észrevevése, amikor az elme a birtokában lévő ideákkal foglalkozik. Mihelyt az elme odáig jut, hogy ezekre a műveletekre eszmél és gondolkodik rajtuk, e műveletek az értelmet egy másik ideacsoporttal látják el; ezek az ideák külső dolgokból nem származhatnak. Ilyenek az észrevevés, gondolkodás, kételkedés, elhívés, okoskodás, tudás, akarás és elménknek összes különböző tevékenységei. Amikor ezeket tudatosítjuk és önmagunkban megfigyeljük, különálló ideák gyanánt fogadjuk őket értelmünkbe ugyanúgy, mint ahogyan az előbbieket az érzékeinkre ható testektől kaptuk. Ez az ideaforrás minden embernek egészen belső sajátja. Bár nem érzék, mert a külső tárgyakkal semmi dolga sincsen, mégis nagyon hasonló az érzékhez és elég helyes volna belső érzéknek nevezni. Azonban míg amazt a forrást érzékelésnek neveztem, emezt eszmélődésnek mondom, mert az ideák, amelyeket szolgáltat, kizárólag olyanok, aminőket az elme úgy szerez, hogy ráeszmél önmagában végbemenő saját műveleteire. Ennek a tanulmánynak következő részében eszmélődésen (reflexion) tehát azt a tudomást érteném, amelyet az elme saját műveleteiről és azoknak mikéntjéről szerez, és amelynek következtében e műveletekről az értelem ideák keletkeznek. Ez a kettő — tudniillik a külső, anyagi dolgok mint az érzékelés tárgyai, és saját elménk belső műveletei mint az eszmélődés (reflexion) tárgyai — szerintem az a kizárólagos kútforrás, amelyből összes ideáink erednek. A műveletek szót itt tág értelemben használom, beleértem nem csupán az elmének az ideákra vonatkozó tevékenységét, hanem bizonyos fajta szenvedőleges érzelmi állapotokat is, melyek néha belőlük erednek, mint pl. valamely gondolatból fakadó elégedettséget vagy bántó érzést.

5. §. *Minden ideánk e kettő közül az egyikből való*

Úgy látom, hogy az értelemben még csak a leghalványabban sem csillanhat fel olyan idea, mely nem e két forrás valamelyikéből származik. A külső tárgyak az elmét érzékelhető tulajdonságok ideáival látják el, ilyenek mindazok a különféle észrevevések, amelyeket a tárgyak bennünk keltenek; az elme pedig saját műveleteinek ideáival látja el értelmünket.

5. Az állam jogköre miért nem terjeszthető ki a lelkek üdvösségére, a vallásra? Vegye sorra a szöveg alapján Locke érveit!

(szövegrészlet: John Locke: Levél a vallási türelemről)

Az állam – én úgy látom – olyan emberi közösség, amely csak a polgári javak megőrzésére és előmozdítására alakult. Polgári javaknak nevezem az életet, a szabadságot, a testi épséget és egészséget és a külső javak – amilyenek a birtok, a pénz, a házi eszközök stb. – birtoklását. A polgári hatóság feladata, hogy ezeknek az élethez tartozó dolgoknak a jogos birtoklását az egész nép és az egyes alattvalók számára sértetlenül megőrizze a mindenki számára egyenlő módon hozott törvényeken keresztül; ha pedig valaki e törvényeket jogellenesen és tilos módon meg akarná sérteni, annak vakmerőségét a büntetés félelmével nyomja el. E büntetés állhat ama javak elvételében vagy csökkentésében, amelyeket egyébként élvezhettek és élveztek is. Hogy pedig senki a saját javaitól, még kevésbé szabadságától vagy életétől önkényesen ne legyen megfosztható, azért a hatóság a más jogát sértők megbüntetése végett legkiválóbb alattvalóiban fel van fegyverezve. Hogy pedig a hatóság egész jogköre csupán ezekre a polgári javakra vonatkozik, s minden polgári hatalom joga és uralma egyedül ezek gondozásában és előbbre vitelében végződik és határolódik körül, és semmiképpen sem lehet vagy kell a lelkek üdvösségére kiterjeszteni, a következőkből látom bizonyíthatónak. Először, mivel a lélek gondozása nincs jobban rábízva a polgári hatóságra, mint a többi emberre. Isten nem bízta rá, hiszen sehol sincs nyoma, hogy Isten valaha ilyen hatalmat bízott volna emberekre emberek fölött, hogy kényszeríthessenek másokat a maguk vallásának elfogadására. Az emberek sem ruházhatják föl ilyen hatalommal a hatóságot, mert senki nem rázhatja le úgy magáról saját örök üdvének gondját, hogy más valaki, akár fejedelem, akár alattvaló írja elő, hogy milyen kultuszt vagy hitet kell szükségszerűen elfogadnia; senki sem képes, még ha akarja, akkor sem, más ember előírása szerint hinni; pedig a hitben rejlik az igaz és üdvöthozó vallásnak ereje és hatékonysága. Ugyanis bármit hangoztatsz a száddal, bármit mutogatsz a külsőséges istentiszteletben, ha lelked mélyén nem vagy meggyőződve róla, hogy az igaz, és tetszik Istennek, nemcsak hogy nem szolgál az üdvösségre, hanem éppen ellenkezőleg, ártalmára van annak. Minthogy ily módon, a vallás révén kiengesztelni akart bűnökhöz hozzáadja mint azok betetőzését, magának a vallásnak a színlelését, az Istenség megvetését, mert olyan tiszteletben részesítet a legjobb, legnagyobb Istent, amelyről magad is azt hiszed, hogy ez neki nem tetszik. Másodszor, a lelkek gondozása nem tartozhat a polgári hatóságra: ennek egész hatalma ui. a kényszerítő erőben rejlik. Mivel pedig az igazi és üdvösséges vallás a lélek belső hitében áll, amely nélkül Isten előtt mit sem ér; olyan az emberi értelem természete, hogy semmiféle külső erőszak nem kényszerítheti. Elveheted a javait, börtönben őrizheted, vagy kegyetlen büntetéssel sanyargathatod a testet, mindez hiábavaló lesz, ha ezekkel a büntetésekkel az értelemnek a dolgokról alkotott ítéletét akarod megváltoztatni. Erre azt mondhatnád: A hatóság is élhet érvekkel, és ezért a más hitűeket az igazságra terelheti és üdvözítheti. Ám legyen! Ez azonban más emberekkel közös feladata. Ha tanít, ha oktat, ha a tévelygőt érvekkel tereli a helyes útra, helyesen, jó emberhez méltóan cselekszik; nem szükséges, hogy valakit emberségéből vagy keresztény mivoltából kivetkőztessen. Mert más a meggyőzés és más a parancsolás, más az érvekkel és más a rendeletekkel való küzdelem. Az utóbbi a polgári hatóság joga, az előbbi az emberi jóakaraté. Ennek szabad keze van abban, hogy a halandókat intse, buzdítsa, tévedéséről meggyőzze és észérvekkel rábírja a maga meggyőzésére: a hatóság pedig jogosult rendeletekkel parancsolni és karddal kényszeríteni. Ez tehát az, amit mondd, ti. hogy a polgári hatalomnak nem kell polgári törvényekkel előírnia a hitelveket, dogmákat vagy az istentisztelet módjait. Ha ugyanis ezekhez nem kapcsolódnak büntetések, a törvényeknek nem lesz semmi ereje; ha pedig büntetéssel fenyeget, ez még hasztalanabb és még kevésbé alkalmas a meggyőzésre. Ha valaki a lelke üdvössége végett valamely dogmát vagy kultuszt el akar fogadni, lelkében hinnie kell ama dogma igaz voltát, s hogy az a kultusz kedves és szívesen fogadott lesz az Isten részéről; ám ilyen meggyőződést a lélekbe csepegtetni semmiféle büntetéssel nem lehet. Világosságra van szükség, hogy megváltozzék a lélek vélekedése, amelyet semmiképpen sem lehet előidézni a test gyötrésével. Harmadszor, a lelkek üdvösségének gondja semmiképpen sem tartozhat a polgári ható-

ságra, mert megengedve, hogy a törvény tekintélye és a büntetés ereje hatékony lehet az ember gondolkodásának megváltoztatására, ez mégsem használna a lelkek üdvösségének. Ha ugyanis egyetlen az igaz vallás, ha egy út vezet a boldogok helyére, micsoda reménység élhetne az emberek nagyobb részében, hogy el fog oda jutni, ha az volna a feltétel a halandók számára, hogy félretéve a józan ész és a lelkiismeret szavát, gondolkodás nélkül el kell fogadniuk a fejedelmük dogmáit, és úgy kell tisztelniük Istent, ahogyan hazájuk törvényei megszabják? A fejedelmeknek a vallásról alkotott oly különféle véleményei között az a szűk út és keskeny kapu, amely az égbe vezet, szükségképpen csak nagyon kevesek előtt állana nyitva, s az is csak egy vidéken: és ami ebben a dologban a legnagyobb képtelenség és az Istenhez méltatlan, az örök boldogság vagy szenvedés egyedül a születési hely alapján jutna valakinek osztályrészül. Sok minden egyéb mellett, amiket e tárgyban felhozhatnánk, elégnek látszik előttem, ha megállapítjuk, hogy az állam minden hatalma a polgári javakra irányul és az evilági dolgok gondjára korlátozódik, de semmiképpen sem illetékes azokban, amelyek a jövő életre vonatkoznak.

(Locke, J.: A vallási türelemről, Stencil, Budapest, 2003.)

6. Kant szerint milyen okai voltak eddigi „kiskorúságunknak”?

(Megadott műrészlet: Immanuel Kant: *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?*)

A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! Merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.

Restség és gyávaság okozza, hogy az emberiség oly nagy része, habár a természet már rég felszabadította az idegen vezetés alól, szívesen kiskorú marad egész életében, s azt is, hogy másoknak oly könnyű ezek gyámjává feltolni magukat. Kiskorúnak lenni kényelmes. Ha van egy könyvem, amely eszemül, egy lelkipásztorom, aki lelkiismeretemül szolgál, s egy orvosom aki megszabja az étrendemet stb., akkor igazán nincs szükségem arra, hogy magam fáradozzam. Ha fizetni tudok, nem kell gondolkodnom, elvégzik helyettem mások ezt a bosszantó munkát. S hogy az emberiség legnagyobb része (s közte az egész szépem), túl azon, hogy fáradságos, fölöttébb veszélyesnek is tartsa a nagykorúsáig teendő lépést, arról már ama gyámok gondoskodnak, akik jóságosan magukra vették a rajtuk való felügyeletet.

Miután elbutították jószágaikat, s gondosan vigyáztak, nehogy e jámbor teremtmények egy lépést is tehessenek ama járókán kívül, amelybe bezárták őket, megmutatják nekik az őket fenyegető veszélyeket, ha megpróbálnának egyedül járni. No, a veszély éppen nem olyan óriási, mert néhány esés árán végül csak megtanulnának járni; de egy ilyen példa mégiscsak megfontoltta tesz, és visszarettent minden további kísérlettől.

Az egyes embernek nagyon nehéz tehát a szinte természetévé vált kiskorúságból kivergődni. Valósággal megszerette, s egyelőre valóban képtelen arra, hogy a saját fejével gondolkodjék, mivel soha nem is engedték, hogy megpróbálja. A természeti adottságok értelmes felhasználásának vagy inkább a velük való visszaélésnek mechanikus eszközei: a szabályzatok és formulák – az örökös kiskorúság béklyói. Még aki levetné azokat, az is csak bizonytalanul ugranék át a legkeskenyebb árkon is, mivel nem szokott hozzá a szabad mozgáshoz. Ezért csak keveseknek sikerült, hogy önálló szellemi tevékenységgel kilábaljanak a kiskorúságból, és biztosan járjanak.

Ám, hogy egy közösség váljék felvilágosodottá a maga erejéből, az sokkal inkább lehetséges, sőt, ha szabadságot engednek neki, majdnem elmaradhatatlan. Mert mindig lesz néhány önállóan gondolkodó ember, még a nagy sokaság kinevezett gyámjai között is, akik levetvén a kiskorúság igáját, terjesztik is maguk körül az értelmes önbecsülés s az ember önálló gondolkodásra hivatottságának szellemét. Sajátos módon az a közösség, amelyet előzőleg ők hajtottak igába, utóbb őket magukat is arra kényszerítheti, hogy ez iga alatt maradjanak, ha néhány más, a felvilágosodásra teljességgel képtelen előjárója a közösséget erre bujtogatja. Ennyire káros tehát az előítéletek elültetése, mert ezek végül azokon bosszulják meg magukat, akik vagy akiknek elődei létrehozták őket. Ily módon egy közösség csak lassan juthat el a felvilágosodásig. Egy forradalom megbuktathatja ugyan a személyes despotizmust, a kapzsi és uralomvágyó elnyomást, de soha nem eredményezi a gondolkodásmód reformját; hanem egyszerűen a régiek helyett új előítéletek pórázára fűzi a gondolatlalan tömege. E felvilágosodáshoz azonban semmi egyéb nem kell, csak *szabadság*, annak is a legártalmatlanabb fajtája: nevezetesen az ész minden kérdésben való *nyilvános használatának szabadsága*.

7. Miért a legnagyobb csodálat tárgya Kant számára a benne rejlő erkölcsi törvény?

(Megadott műrészek: Kant: *A gyakorlati ész kritikája*; *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*; *Az erkölcsök metafizikája*)

(*A gyakorlati ész kritikája*)

Kedélyemet két dolog tölti el egyre újabb és fokozódó csodálattal s tisztelettel, minél gyakrabban és kitartóbban gondolok rájuk: *a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem*. Egyiket sem szabad mintegy homályba vagy fantasztikumba burkolva, látó-körömön kívül keresnem, és pusztán sejtennem; magam előtt látom, s közvetlenül létezésem tudatához kapcsolom őket. Az első annál a helynél kezdődik, amelyet a külső, érzéki világban foglalok el, és a kapcsolatot, amelyben vagyok, kitágítja a világok és a rendszerek sokaságával való kapcsolat beláthatatlan nagyságává, valamint e mozgások kezdetének és fennmaradásának határtalan idejévé. A második az én láthatatlan énemnél, személyiségemnél kezdődik, és olyan világba helyez, amely valóban végtelen, de csak az értelem számára puhatolható ki, s amelyről felismerem, hogy általános és szükségszerű kapcsolatban vagyok vele (s ezáltal egyszersmind valamennyi látható világgal is), nem pusztán esteleges kapcsolatban, mint amott. A világok számtalan sokaságára vetett első pillantás úgyszólván megsemmisíti fontosságomat, mint *állati teremtményét* melynek vissza kell adnia az anyagot, amelyből vétetett, újra a bolygónak (a világegyetem egy pusztá pontjának), miután rövid ideig (nem tudni, hogyan) életerővel volt felruházva. A második ellenben végtelenül kitágítja értékemet, mint *intelligenciáét*, személyiségem révén, melyben az erkölcsi törvény felfedi számomra az állatiságtól és magától az egész érzéki világtól független életet, legalábbis, amennyire ez kiolvasható létem célszerű meghatározottságából, amely ettől a törvénytől való, és nem korlátozódik ennek az életnek a feltételeire és határaitra, hanem a végtelenbe terjed.

(*Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*)

Minden természeti dolog törvények szerint működik. Csak az eszes lény képes arra, hogy a törvények képzete, vagyis elvek alapján cselekedjék: csak neki van akarata. Mivel a cselekedeteknek törvényekből való levezetéséhez észre van szükség, ezért az akarat nem egyéb, mint gyakorlati ész. Ha az ész az akaratot egy lény esetében maradéktalanul meghatározza, akkor egy ilyen lény esetében az objektíven szükség-szerűnek elismert cselekedetek egyszersmind szubjektíven is szükségszerűek, az akarat tehát e lényben arra való képesség, hogy csakis azt válassza, amit az ész – a hajlamtól függetlenül – gyakorlatilag szükségszerűnek, vagyis jónak ismer el. Ha viszont az ész önmagában nem határozza meg kielégítően az akaratot, és ha az akarat még olyan szubjektív feltételeknek (bizonyos mozgatórugóknak) is alá van vetve, amelyek az objektív feltételekkel nem mindig állnak összhangban, egy szóval, ha az akarat önmagában véve nem teljesen felel meg az észnek (ami az embernél valóban így van), akkor az objektíven szükségszerűnek elismert cselekedetek szubjektíven estlegesek, és az ilyen akaratnak az objektív törvények szerinti meghatározása késztetés; vagyis bár az objektív törvények úgy viszonyulnak egy nem teljességgel jó akarathoz, hogy az eszes lény akaratát észokok határozzák meg, ámde ezeknek az akarat – természeténél fogva – nem szükségképpen engedelmeskedik. Az akaratot valamire késztető objektív elv képzete a parancs (az ész parancsa), a parancs formulája pedig az imperatívusz.

(*Az erkölcsök metafizikája*)

Az alaptétel, amely bizonyos cselekedeteket kötelességgé tesz, gyakorlati törvény. A kategorikus imperatívusz, amely csak azt mondja ki, hogy általában mi is a kötelezettség, így hangzik: cselekedj oly maxima szerint, amely egyúttal általános törvényként is érvényes lehet.

8. Merünk-e a magunk értelmére támaszkodni?

(Megadott műrészlet: Immanuel Kant: *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?*)

A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! Merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.

Restség és gyávaság okozza, hogy az emberiség oly nagy része, habár a természet már rég felszabadította az idegen vezetés alól, szívesen kiskorú marad egész életében, s azt is, hogy másoknak oly könnyű ezek gyámjává feltolni magukat. Kiskorúnak lenni kényelmes. Ha van egy könyvem, amely eszemül, egy lelkipásztorem, aki lelkiismeretemül szolgál, s egy orvosom, aki megszabja az étrendemet stb., akkor igazán nincs szükségem arra, hogy magam fáradozzam. Ha fizetni tudok, nem kell gondolkodnom, elvégzik helyettem mások ezt a bosszantó munkát. S hogy az emberiség legnagyobb része (s közte az egész szépnem), túl azon, hogy fáradságos, fölöttébb veszélyesnek is tartsa a nagykorúsáig teendő lépést, arról már ama gyámok gondoskodnak, akik jóságosan magukra vették a rajtuk való felügyeletet. Miután elbutították jószágaikat, s gondosan vigyáztak, nehogy e jámbor teremtmények egy lépést is tehessenek ama járókán kívül, amelybe bezárták őket, megmutatják nekik az őket fenyegető veszélyeket, ha megpróbálnának egyedül járni. No, a veszély éppen nem olyan óriási, mert néhány esés árán végül csak megtanulnának járni; de egy ilyen példa mégiscsak megfontoltta tesz, és visszarettent minden további kísérlettől.

Az egyes embernek nagyon nehéz tehát a szinte természetévé vált kiskorúságból kivergődni. Valósággal megszerette, s egyelőre valóban képtelen arra, hogy a saját fejével gondolkodjék, mivel soha nem is engedték, hogy megpróbálja. A természeti adottságok értelmes felhasználásának vagy inkább a velük való visszaélésnek mechanikus eszközei: a szabályzatok és formulák - az örökös kiskorúság béklyói. Még aki levetné azokat, az is csak bizonytalanul ugranék át a legkeskenyebb árkon is, mivel nem szokott hozzá a szabad mozgáshoz. Ezért csak keveseknek sikerült, hogy önálló szellemi tevékenységgel kilábaljanak a kiskorúságból, és biztosan járjanak.

Ám, hogy egy közösség váljék felvilágosodottá a maga erejéből, az sokkal inkább lehetséges, sőt, ha szabadságot engednek neki, majdnem elmaradhatatlan. Mert mindig lesz néhány önállóan gondolkodó ember, még a nagy sokaság kinevezett gyámjai között is, akik levetvén a kiskorúság igáját, terjesztik is maguk körül az értelmes ön-becsülés s az ember önálló gondolkodásra hivatottságának szellemét. Sajátos módon az a közösség, amelyet előzőleg ők hajtottak igába, utóbb őket magukat is arra kényszerítheti, hogy ez iga alatt maradjanak, ha néhány más, a felvilágosodásra teljességgel képtelen előjárója a közösséget erre bujtogatja. Ennyire káros tehát az előítéletek elültetése, mert ezek végül azokon bosszulják meg magukat, akik vagy akiknek elődei létrehozták őket. Ily módon egy közösség csak lassan juthat el a felvilágosodásig. Egy forradalom megbuktathatja ugyan a személyes despotizmust, a kapzsi és uralomvágyó elnyomást, de soha nem eredményezi a gondolkodásmód reformját; hanem egyszerűen a régiek helyett új előítéletek pórázára fűzi a gondolattalan tömeget. E felvilágosodáshoz azonban semmi egyéb nem kell, csak *szabadság*, annak is a legártalmatlanabb fajtája: nevezetesen az ész minden kérdésben való *nyilvános használatának* szabadsága.

9. Bizonyítsa érvekkel, miért jelent Kant „kopernikuszi fordulata” új megközelítést az ismeretelméletben!

(Megadott műrészlet: Kant: *A tiszta ész kritikája. Előszó a második kiadáshoz és Bevezetés*)

Úgy vélem, ha a matematika és a természettudomány egy csapásra végrehajtott fordulat által vált azzá, ami, úgy példájuk van annyira figyelemre méltó, hogy eltűnjünk a gondolkodásbeli fordulat lényegén, mely olyannyira hasznukra vált, és legalább megkíséreljük utánozni őket, amennyire csak hasonlatosságuk a metafizikához, mely hasonlóság abban áll, hogy az ő ismereteik is az észből származnak, ezt lehetővé teszi.

Mostanáig feltételezték, hogy ismereteinknek mindig tárgyakhoz kell igazodniuk; ám e feltételezés következtében megbukott minden kísérlet, hogy fogalmak útján, a priori módon megtudjunk valamit a tárgyokról, és bővítsük ismereteinket. Próbáljuk hát meg egyszer, nem jutunk-e messzebbre a metafizika feladatainak terén, ha feltesszük, hogy a tárgyaknak kell ismereteinkhez igazodniuk, ami jobban megfelel a követelménynek, hogy a priori tudással rendelkezessünk róluk, mely azt megelőzően állapítana meg valamit a tárgyokról, hogy ezek adva lennének nekünk. Itt ugyanarról van szó, mint Kopernikusz legfontosabb gondolatánál: midőn azt találta, hogy az égitestek mozgását nem tudja kielégítően megmagyarázni, ha feltételezi, hogy a csillagok serege forog a megfigyelő körül, Kopernikusz kipróbálta, nem jár-e nagyobb sikerrel, ha felteszi, hogy a megfigyelő kering, és a csillagok nyugalomban vannak. Ugyanezt a kísérletet elvégezhetjük a metafizikában is, a tárgyak szemlélete kapcsán.

Ha a szemléletnek kell a tárgyak tulajdonságaihoz igazodnia, akkor nem látom be, miként szerezhetnénk bárminemű a priori tudást e tulajdonságokról; ha azonban a tárgy (mint az érzékek objektuma) igazodik szemléletalkotó képességünk tulajdonságaihoz, akkor egész jól el tudom képzelni ezt a lehetőséget. Mivel azonban a szemléletek csak úgy válhatnak ismeretökké, ha nem állok meg náluk, hanem mint képzeteket valamire mint tárgyakra vonatkoztatom őket, s a tárgyat e képzetek által határozom meg, ezért vagy azt tehetem föl, hogy a fogalmak, melyek segítségével a meghatározást végbeviszem, szintén a tárgyhoz igazodnak, és akkor a tárgy a priori megismerésének lehetőségét illetőleg ugyanabba a nehézségbe ütközöm, mint az imént; vagy azt teszem föl, hogy a tárgy, illetve ami ugyanaz, a tapasztalat – mert a tárgy (mint számunkra adott tárgy) kizárólag a tapasztalatban ismerhető meg – igazodik e fogalmakhoz, és akkor nyomban észreveszem, hogy könnyebben túljutok a nehézségen, hiszen maga a tapasztalat a megismerés egyik válfaja, mely nem nélkülözheti az értelem közreműködését, s az értelem szabályát már mielőtt a tárgyak adva lennének nekem, vagyis a priori módon, feltételeznem kell. Ám e szabály a priori fogalmakban nyer kifejezést, és így minden tapasztalati tárgynak szükségszerűen ilyen fogalmakhoz kell igazodnia, s azokkal összhangban kell lennie. Ami pedig azon tárgyakat illeti, amelyeket pusztán az ész képes – méghozzá szükségszerű módon – elgondolni, melyek azonban a tapasztalat számára (legalábbis úgy, ahogyan az ész gondolja el őket) egyáltalán nem lehetnek adva, nos hát, e tárgyak elgondolásának kísérlete (hisz elgondolhatónak kell lenniük) remek próbaköve lesz annak, amit a gondolkodás megváltozott módszereként fogadunk el, nevezetesen annak, hogy a dolgokból csak azt ismerjük meg a priori módon, amit mi magunk helyezünk beléjük. [...]

Bevezetés. Ám jóllehet minden tudásunk a tapasztalattal veszi kezdetét, ebből még nem következik, hogy minden tudás a tapasztalatból ered. Mert nagyon is lehetséges, hogy maga a tapasztalati megismerés összetett valami legyen, hogy részint abból álljon, amit benyomások útján nyerünk, részint pedig abból, amit a tulajdon megismerő-képességünk önmagából tesz hozzá (az érzéki benyomásokból csupán a késztetést merítve); csakhogy e kiegészítést nem különböztetjük meg azon alpanyagtól, amíg hosszas gyakorlat föl nem hívja rá a figyelmünket, és képessé nem tesz az elkülönítésre.

Ezért legalábbis közelebbi vizsgálódást kíván, és első pillantásra nem dönthető el a kérdés: léteznek-e efféle, a tapasztalattól, sőt mindennemű érzéki benyomástól független ismeretek. Az ilyeneket a priori ismereteknek nevezik és megkülönböztetik az empirikus ismeretektől, melyeknek forrásai a posteriori jellegűek, ugyanis a tapasztalatból erednek.

10. Kant szerint mi a különbség a tiszta a priori és a posteriori ismeret között?

(Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*)

I. A tiszta és az empirikus ismeretek különbségéről

Semmi kétség, minden megismerésünk a tapasztalattal kezdődik; hisz mi más készítené munkára megismerő-képességünket, ha nem az érzékeinkre ható tárgyak, melyek részint maguk váltanak ki képzeteket, részint értelmi tevékenységünket hozzák mozgásba, hogy e képzeteket egybevesse, összekapcsolja vagy szétválassza, és így az érzéki benyomások nyersanyagát feldolgozva létrehozza a tárgyakra vonatkozó ismereteket, melyeket tapasztalatnak nevezünk. Így tehát az időben semmilyen tudásunk nem előzi meg a tapasztalatot, és minden ez utóbbival kezdődik.

Am jöllehet minden tudásunk a tapasztalattal veszi kezdetét, ebből még nem következik, hogy minden tudás a tapasztalatból ered. Mert nagyon is lehetséges, hogy maga a tapasztalati megismerés összetett valami legyen, hogy részint abból álljon, amit benyomások útján nyerünk, részint pedig abból, amit a tulajdon megismerő-képességünk önmagából tesz hozzá (az érzéki benyomásokból csupán a készítenést merítve); csak hogy e kiegészítést nem különböztetjük meg azon alapanyagától, amíg hosszas gyakorlat föl nem hívja rá a figyelmünket, és képessé nem tesz az elkülönítésre.

Ezért legalábbis közelebbi vizsgálódást kíván, és első pillantásra nem dönthető el a kérdés: léteznek-e efféle, a tapasztalattól, sőt mindennemű érzéki benyomástól független ismeretek. Az ilyeneket a priori ismereteknek nevezik és megkülönböztetik az empirikus ismeretektől, melyeknek forrásai a posteriori jellegűek, ugyanis a tapasztalatból erednek.

Azonban e kifejezést még nem határoztuk meg eléggé ahhoz, hogy az előterjesztett kérdés értelmét teljes egészében megjelöljük. Mert gyakran mondják tapasztalati forrásokból merített ismeretekről, hogy a priori módon jutunk hozzájuk vagy rendelkezünk velük, mivel nem közvetlenül a tapasztalatból nyerjük őket, hanem valamilyen általános szabályból, melyet azonban megint csak a tapasztalattól kölcsönöztünk. Így azt mondják valakiről, aki házának alapzatát aláasta: a priori tudhatta, hogy össze fog dőlni az épület, azaz nem kellett volna megvárnia, amíg tapasztalja, hogy valóban összedől. Csak hogy teljességgel a priori módon nem tudhatta. Mert előbb a tapasztalattól meg kellett tudnia, hogy a testeknek súlya van, és ezért leesnek, ha támasztékukat kihúzzák alóluk.

Így tehát a továbbiakban nem olyan ismereteket értünk a priori ismereteken, amelyek ettől vagy attól a tapasztalattól, hanem olyanokat, melyek a tapasztalattól egyáltalán mint tapasztalattól függetlenek. Ezekkel állítjuk szembe az empirikus ismereteket, vagyis az olyanokat, amelyekre kizárólag a posteriori, azaz tapasztalati úton tehetünk szert. Az a priori ismeretek közül pedig tiszta ismereteknek nevezük azokat, melyekhez semmi empirikus nem keveredik. Így például az a tétel, mely szerint minden változásnak oka van, a priori tétel ugyan, ámde nem tiszta, mert a változás fogalmát csakis tapasztalatból meríthetjük.

11. Értelmezze Kant Zárszában a csodálatra vonatkozó két fogalmat (csillagos ég, erkölcsi törvény)!

(Megadott műrészlet: Kant: *A gyakorlati ész kritikája*)

Zárszó

Kedélyemet két dolog tölti el egyre újabb és fokozódó csodálattal s tisztelettel, minél gyakrabban és kitartóbban gondolok rájuk: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.

Egyiket sem szabad mintegy homályba vagy fantasztikumba burkolva, látókörömön kívül keresnem, és pusztán sejtennem; magam előtt látom, s közvetlenül létezésem tudatához kapcsolom őket. Az első annál a helynél kezdődik, amelyet a külső, érzéki világban foglalok el, és a kapcsolatot, amelyben vagyok, kitérít a világok és a rendszerek sokaságával való kapcsolat beláthatatlan nagyságává, valamint e mozgások kezdetének és fennmaradásának határtalan idejévé. A második az én láthatatlan énemnél, személyiségemnél kezdődik, és olyan világba helyez, amely valóban végtelen, de csak az értelem számára puhatolható ki, s amelyről felismerem, hogy általános és szükségyszerű kapcsolatban vagyok vele (s ezáltal egyszersmind valamennyi látható világgal is), nem pusztán esetleges kapcsolatban, mint amott.

(Kant: *A gyakorlati ész kritikája* Budapest, Gondolat Kiadó, 1991. 289-292. o.)

12. Kant a metafizikában végrehajtott gondolkodásmódbeli fordulatát Kopernikusz csillagászati forradalmához hasonlította. Mutassa be az ismeretelméleti fordulat lényegét!

(Megadott műrészlet: Kant: *A tiszta ész kritikája*)

Úgy vélem, ha a matematika és a természettudomány egy csapásra végrehajtott fordulat által vált azzá, ami, úgy példájuk van annyira figyelemre méltó, hogy eltűnjünk a gondolkodásbeli fordulat lényegén, mely olyannyira hasznukra vált, és legalább megkíséreljük utánozni őket, amennyire csak hasonlatosságuk a metafizikához, mely hasonlóság abban áll, hogy az ő ismereteik is az észből származnak, ezt lehetővé teszi.

Mostanáig feltételezték, hogy ismereteinknek mindig tárgyakhoz kell igazodniuk; ám e feltételezés következtében megbukott minden kísérlet, hogy fogalmak útján, a priori módon megtudjunk valamit a tárgyakról, és bővítsük ismereteinket. Próbáljuk hát meg egyszer, nem jutunk-e messzebbre a metafizika feladatainak terén, ha feltesszük, hogy a tárgyaknak kell ismereteinkhez igazodniuk, ami jobban megfelel a követelménynek, hogy a priori tudással rendelkezessünk róluk, mely azt megelőzően állapítana meg valamit a tárgyakról, hogy ezek adva lennének nekünk. Itt ugyanarról van szó, mint Kopernikusz legfontosabb gondolatánál: midőn azt találta, hogy az égitestek mozgását nem tudja kielégítően megmagyarázni, ha feltételezi, hogy a csillagok serege forog a megfigyelő körül, Kopernikusz kipróbálta, nem jár-e nagyobb sikerrel, ha felteszi, hogy a megfigyelő kering, és a csillagok nyugalomban vannak. Ugyanezt a kísérletet elvégezhetjük a metafizikában is, a tárgyak szemlélete kapcsán.

Ha a szemléletnek kell a tárgyak tulajdonságaihoz igazodnia, akkor nem látom be, miként szerezhethénk bárminemű a priori tudást e tulajdonságokról; ha azonban a tárgy (mint az érzékek objektuma) igazodik szemléletalkotó képességünk tulajdonságaihoz, akkor egész jól el tudom képzelni ezt a lehetőséget. Mivel azonban a szemléletek csak úgy válhatnak ismeretekké, ha nem állok meg náluk, hanem mint képzeteket valamire mint tárgyukra vonatkoztatom őket, s a tárgyat e képzetek által határozom meg, ezért vagy azt tehetem föl, hogy a fogalmak, melyek segítségével a meghatározást végbeviszem, szintén a tárgyhoz igazodnak, és akkor a tárgy a priori megismerésének lehetőségét illetőleg ugyanabba a nehézségbe ütközöm, mint az imént; vagy azt teszem föl, hogy a tárgy, illetve ami ugyanaz, a tapasztalat – mert a tárgy (mint számunkra adott tárgy) kizárólag a tapasztalatban ismerhető meg – igazodik e fogalmakhoz, és akkor nyomban észreveszem, hogy könnyebben túljutok a nehézségen, hiszen maga a tapasztalat a megismerés egyik válfaja, mely nem nélkülözheti az értelem közreműködését, s az értelem szabályát már mielőtt a tárgyak adva lennének nekem, vagyis a priori módon, feltételeznem kell. Ám e szabály a priori fogalmakban nyer kifejezést, és így minden tapasztalati tárgynak szükségszerűen ilyen fogalmakhoz kell igazodnia, s azokkal összhangban kell lennie. Ami pedig azon tárgyakat illeti, amelyeket pusztán az ész képes – még hozzá szükségszerű módon – elgondolni, melyek azonban a tapasztalat számára (legalábbis úgy, ahogyan az ész gondolja el őket) egyáltalán nem lehetnek adva, nos hát, e tárgyak elgondolásának kísérlete (hisz elgondolhatónak kell lenniük) remek próbaköve lesz annak, amit a gondolkodás megváltozott módszereként fogadunk el, nevezetesen annak, hogy a dolgokból csak azt ismerjük meg a priori módon, amit mi magunk helyezünk beléjük.

(Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Szeged: Ictus Kiadó, 1994-1995. 34-35. o.)

13. Kant ismeretelméletének kontextusában értelmezze a szöveg alapján az a priori fogalmát! (Immanuel Kant Bevezetés I. A tiszta és az empirikus ismeretek különbségéről)

Bevezetés I. A tiszta és az empirikus ismeretek különbségéről

„Semmi kétség, minden megismerésünk a tapasztalattal kezdődik; hisz mi más késztené munkára megismerő-képességünket, ha nem az érzékeinkre ható tárgyak, melyek részint maguk váltanak ki képzeteket, részint értelmi tevékenységünket hozzák mozgásba, hogy e képzeteket egybevesse, összekapcsolja vagy szétválassza, és így az érzéki benyomások nyersanyagát feldolgozva létrehozza a tárgyakra vonatkozó ismereteket, melyeket tapasztalatnak nevezünk. Így tehát az időben semmilyen tudásunk nem előzi meg a tapasztalatot, és minden ez utóbbival kezdődik. Ám jóllehet minden tudásunk a tapasztalattal veszi kezdetét, ebből még nem következik, hogy minden tudás a tapasztalatból ered. Mert nagyon is lehetséges, hogy maga a tapasztalati megismerés összetett valami legyen, hogy részint abból álljon, amit benyomások útján nyerünk, részint pedig abból, amit a tulajdon megismerőképességünk önmagából tesz hozzá (az érzéki benyomásokból csupán a késztetést merítve); csak hogy e kiegészítést nem különböztetjük meg azon alapanyagtól, amíg hosszas gyakorlat föl nem hívja rá a figyelmünket, és képessé nem tesz az elkülönítésre. Ezért legalábbis közelebbi vizsgálódást kíván, és első pillantásra nem dönthető el a kérdés: léteznek-e efféle, a tapasztalattól, sőt mindennemű érzéki benyomástól független ismeretek. Az ilyeneket a priori ismereteknek nevezik és megkülönböztetik az empirikus ismeretektől, melyeknek forrásai a posteriori jellegűek, ugyanis a tapasztalatból erednek. Azonban e kifejezést még nem határoztuk meg eléggé ahhoz, hogy az előterjesztett kérdés értelmét teljes egészében megjelöljük. Mert gyakran mondják tapasztalati forrásokból merített ismeretekről, hogy a priori módon jutunk hozzájuk vagy rendelkezünk velük, mivel nem közvetlenül a tapasztalatból nyerjük őket, hanem valamilyen általános szabályból, melyet azonban megint csak a tapasztalattól kölcsönöztünk. Így azt mondják valakiről, aki házának alapzatát aláásta: a priori tudhatta, hogy össze fog dőlni az épület, azaz nem kellett volna megvárnia, amíg tapasztalja, hogy valóban összedől. Csak hogy teljességgel a priori módon nem tudhatta. Mert előbb a tapasztalattól meg kellett tudnia, hogy a testeknek súlya van, és ezért leesnek, ha támasztékukat kihúzzák alóluk. Így tehát a továbbiakban nem olyan ismereteket értünk a priori ismereteken, amelyek ettől vagy attól a tapasztalattól, hanem olyanokat, melyek a tapasztalattól egyáltalán mint tapasztalattól függetlenek. Ezekkel állítjuk szembe az empirikus ismereteket, vagyis az olyanokat, amelyekre kizárólag a posteriori, azaz tapasztalati úton tehetünk szert. Az a priori ismeretek közül pedig tiszta ismereteknek nevezük azokat, melyekhez semmi empirikus nem keveredik. Így például az a tétel, mely szerint minden változásnak oka van, a priori tétel ugyan, ámde nem tiszta, mert a változás fogalmát csakis tapasztalatból meríthetjük.”